

TARTALOMJEGYZÉK

Ladányi Mihály: ABC ..... 2. old.

TDK-DOLGOZATOKBÓL

Crotter László – Söveges László: Értékforma, értékmérés ..... 3. old.

Both Zoltán: A NEP mint történelmi korszak ..... 11. old.

Andor László: Az áttörés struktúrája ..... 14. old.

Andor László: A 'jóléti' világgazdaság ..... 18. old.

Bozsik Sándor: Kollektivizálás a Szovjetunióban ..... 23. old.

Simon András: Szélgjegyzetek Marx Osztályharcok Franciaországban
című művéhez szélgjegyzetekkel ..... 28. old.

Ladányi Mihály:

ABC

És a nyugdíjas Jóisten
előkotorja drótkeretes szemüvegét
és az ábécéből
kihúzza a fölösleget:
Á mint Áldozatkészség,
B mint Barikád nem kell, de a
C mint Cinizmusra még szükség lehet.
E mint Ellenség elavult,
helyét viszont szépen kitölti a
H mint Hízélgés,
I mint Idegenedés,
J mint Jóakarát.
Mert a nyugdíjas Jóisten már szereti a
K mint kompromisszumokat.
L mint Ladányinál kicsikét tétovázik, viszont az
M mint Megbékélés megmarad.
N, oh az N,
szemét lesütve mondja:
nahát ez a Nacionalizmus, nocsak,
s O mint Osztozkodás is tetszik neki.
Sz Sz Sz dörmögi,
s a levegőbe szagol:
ez a T mint Tulajdon
na, végre megint itt van! Ezt várta U
és felesége Vé
ezt várta Zé
s ezt várta XY is titokban.

Czotter László – Söveges László:

Értékforma, értékmérés

Dolgozatunk a pénz /a kifejlett áruviszony termékének/ elemzésével kapcsolatos nehézségekre próbálja felhívni a figyelmet. Az általunk kiválasztott, de nem kipécézett mű Bánfi Tamás – Hagelmayer István: Pénzelmélet és pénzügypolitika tankönyve volt, mivel úgy gondoljuk, hogy a marxista pénzelméletnek ez az egyik legösszefogottabb kifejtése, s tankönyv jellege miatt közgazdászhallgatók számára talán a legismertebb ebben a témában.

Bánfi Tamás a könyv első részében a marxi elmélet rekonstruálásának igényével lép fel, a továbbiakban pedig erről a marxi alapról vizsgálják a szerzők a modern gazdaság pénzügyi jelenségeit.

Dolgozatunk csak a könyv első részének egyes fejezeteivel, a marxi elmélet rekonstruálásával, illetve a Pf-képlet elemzésével foglalkozik. Arra szerettük volna felhívni a figyelmet, hogy a gazdasági jelenségek olyan vizsgálata, amely eltekint a gazdasági forma elemzésétől /adott esetben az árutermelő munka kettős jellegének vizsgálatától/ könnyen téves eredményekre vezethet. Mi ilyenek tartjuk a Pf-képletet, mely elméleti alapját az 'érték' egyoldalú elemzésének köszönheti.

Természetesen történtek már kísérletek a Pf-képlet problematikus voltának kimutatására /Égető Emese, Gedeon Péter, Czabán László/, de ezek a hazai közgazdasági gondolkodásban visszhang nélkül maradtak.

Számunkra a Pf-képlet bírálatához a legfőbb eszközt az jelentette, hogy Marx 'Tőké'-jét követve végigvizsgáltuk az értékformákat, a pénz értékmérő funkcióját egészen a Pf-képletig /habár ez utóbbi nem olvasható Marx 'Tőké'-jében./, s ahol szükség volt rá, Marx nézeteit ütköztettük Bánfi Tamás interpretációjával.

Úgy véljük, hogy a marxista pénzelmélet mind a mai napig nem volt képes a munka-értékelmélet alapján a modern gazdaságok pénzügyi jelenségeit probléma mentesen értelmezni. Az eddigi kísérletek – mint Bánfié is – csak a marxi elmélet átértelmezésével tudják a mai pénzt vizsgálni, s csak így képesek a közgazdaságtan új eredményeit integralni saját elméletükbe. Amint látni fogjuk, ez számos elméleti problémát eredményez majd. Ha van még létjogosultsága annak, hogy a mai pénzt a marxi munka-értékelmélet alapján vizsgáljuk, akkor egy ilyen elemzésnek semmiképpen sem szabad kritika nélkül elfogadni a ma létező eredményeket.

Az árutermelő munka formameghatározottsága

Marx azon gazdaságelméleti munkáiban, melyekben a pénz elemzésével foglalkozik, sohasem a pénz, ár, csereérték vagy érték elemzésével kezdi tudományos vizsgálódását, hanem mindig az áruval, a tőkés termelés elemi sejtjével.

"Az áruból, a terméknek e sajátosan társadalmi formájából indulunk ki – mint a tőkés termelés alapzatából és előfeltételéből. Kezünkbe vesszük az egyes terméket, és elemezzük azokat a formameghatározottságokat, melyeket mint áru tartalmaz, melyek rányomják az árubélyeget."¹

Az árufорма tehát a termék társadalmi és nem természeti formája. Csak akkor öltik magukra a termékek az áruformát, amikor a munkaterméket csere útján idegenítik el. /Az áru a termelők egymáshoz való viszonyát közvetíti./ S bár árucseré nem csak a tőkés termelési viszonyok közepette létezik, de csakis itt jelenik meg az áru a termék általános formájaként /beleértve a munkaerőt is/. Ezért mondhatja azt Marx, hogy az áru a termék sajátos társadalmi formája. "A tőkés termelés előtt a termék nagy részét nem áruként, nem árunak termelik. Másrészt akkor a termelésbe bekerülő termékek egy nagy része nem áru, nem áruként kerül be a termelési folyamatba. A termékek áruvá változása csak egyes pontokon megy végbe, csak a termelés többletére, vagy csak egyes szféráira (manufaktúra-termékek) stb. terjed ki. A termékek nem kerülnek be egész terjedelmükben kereskedelmi cikkeként a folyamatba és nem is kerülnek ki belőle egész szélességükben mint ilyenek. Mégis bizonyos határok közötti áruforgalom és pénzforgalom, ennél fogva a kereskedelemnek bizonyos fokú fejlettsége **ELŐFELTÉTELE, KIINDULÓPONTJA A TŐKEKÉPZŐDÉSNEK** és a tőkés termelési módnak. Ilyen előfeltételként kezeljük az árut, amikor belőle indulunk ki mint a tőkés termelés legegyszerűbb eleméből. Másrészt azonban az **ÁRU** a tőkés termelés terméke, eredménye. Ami először a tőkés termelés elemeként, az később saját termékeként jelenik meg. Csak a tőkés termelés bázisán válik az áru a termék általános formájává, s minél inkább fejlődik a tőkés termelés, annál inkább kerülnek be a folyamatába a termelés összes alkotórészei áruként."² A gazdaság és társadalom rendszerében bekövetkezett azon alapvető folyamatok

bemutatása – melyeknek eredményeképpen a termékek áruformát öltenek magukra – túlhaladná a dolgozat kereteit, így csak egy rövid Marx idézettel utalunk a főbb változásokra: Az árutermelés csak akkor válik általánossá "...amikor a dolgozó népeség nem tartozik többé maga is az OBJEKTÍV munkafeltételek közé, vagy nem lép többé maga is árutermelőként a piacra, amikor munkájának terméke helyett inkább magát a munkáját, illetve pontosabban a munkaképességét adja el, akkor válik a termelés az egész terjedelmében, egész mélységében és szélességében ÁRUTERMELESSÉ, akkor változik át minden termék áruvá, s lépnek be minden egyes termelési szféra termelési feltételei maguk is mint áruk a termelésbe."³

Vizsgálódásunk tárgya tehát a kifejtett áruviszony, a tőkés termelési mód áruja. Bánfi Tamás is, Marx gondolatmenetét elfogadva, az áru formameghatározottságaival kezdi elemzését.

"Az áru olyan külső tárgy, dolog, amely tulajdonságainál fogva emberi szükségletet elégít ki. ...Valamely dolog és annak hasznossága – ami a minőségi meghatározottsága – a HASZNÁLATI ÉRTÉK. ...A használati érték társadalmi formájától függetlenül a GAZDAGSÁG ANYAGI TARTALMA, s árutermelő gazdaságban egyben az érték hordozója. Az érték csereérték formájában jelenik meg, ami nem más, mint egy mennyiségi viszony. Az egy rőf vászon az egy kilogramm teával vagy az egy liter borral kicserélhető, s ekkor az egy rőf vászonnak kétféle csereértéke is van."⁴

A fenti idézetből megtudjuk, hogy az áru nem más, mint használati érték, de árutermelő gazdaságban azzal a specifikummal bír, hogy az érték hordozója, amely csereérték formájában jelenik meg, ami viszont csupán csak mennyiségi viszony. Leegyszerűsítve: az áruban megtestesülő viszony nem más, mint mennyiségi viszony.

/áru–használati érték–értékhordozó–csereérték–mennyiségi viszony/. De ez a gondolatmenet, mint a későbbi elemzésekből kitűnik, véletlenül sem tükrözi Marx felfogását, inkább Ricardo nézeteivel mutat hasonlóságot.

Ha a fenti Bánfi-idézetet összehasonlítjuk Marxnak A Tőké-ben írt elemzésével, akkor először az tűnik fel, hogy a Bánfi-féle interpretáció szinte ugyanazokat a szavakat használja, mint az eredeti szöveg, pontosabban annak a szerző által fontosabbnak ítélt részei vannak kiemelve. Ezek a kiemelések, egyszerűsítések azonban oda vezettek, hogy teljesen elveszett a lényeg.

Marx az áru elemzését azon tények leírásával kezdi, melyek a polgári társadalom minden tagja számára

hétköznapi jelenségként nyilvánulnak meg. Mi az, ami legelőször szembetűnik, ha kezünkbe fogunk egy árut? Az, hogy hasznos tulajdonságokkal rendelkezik, melyek emberi szükségletek kielégítésére teszik alkalmassá. Ezek után – mint külső szemlélő – Marx észreveszi, hogy ez a meghatározott áru nem csak valamiféle meghatározott szükséglet kielégítésére alkalmas – nem csak egy meghatározott minőség – hanem mennyiségileg is meghatározott: egy darab áru. A következő feltűnő jelenség az árun az – és ez például a kirakatokban lévő árukon hangsúlyozottan is szerepel –, hogy árcédulát viselnek magukon, azaz csereértékek. 'Az általunk vizsgálandó társadalmi formában a használati értékek egyúttal anyagi hordozói a – csereértéknek.'⁵ És nem az értéknek! /Bánfinál meglepő módon ezen a helyen az érték szerepel!/ A külső szemlélő nem tudja érzékszervei által megfogni az értéket. Bánfi Tamás a marxi szöveget követve – elírásból, vagy figyelmetlenségből – annak értelmét az ellenkezőjére változtatja!

Marx folytatja a külső szemlélődést: 'A csereérték mindenekelőtt mint mennyiségi viszony jelenik meg, mint az az arány, amelyben valamely fajta használati értékek másfajta használati értékekkel kicserélődnek, mint olyan viszony, amely idő és hely szerint állandóan változik.'⁶

Bánfi ezzel szemben nem külső szemlélő, ő mint a tudomány képviselője kijelenti, hogy a csereérték 'nem más, mint egy mennyiségi viszony'. A marxi kifejtésben azonban csak az értékformák elemzése során derül ki, hogy a csereérték valóban nem más, mint mennyiségi viszony. Ha ezt Bánfihoz hasonlóan előre tudnánk, akkor nem lenne szükség az értékformák elemzésére.

Menjünk tovább! Abból következően, hogy '...egy áru sokféle áruval változó arányban elcserélhető'⁷ következik, hogy ezek mögött van valami, ami közös, amire minden áru redukálható. Először megtudtuk, hogy az 'érték csereérték formájában jelenik meg', s most felfedezzük, hogy a csereérték csak megjelenési forma. Megint a bűvös kör jön elő, előfeltételezi azt, amit később bizonyít.

Marx ellenben úgy gondolkodik, ha valamely árunak sokféle csereértéke van /pl. cipő-, búza-, arany-egyenértéke/, akkor egyrészt ezek helyettesíthetők is egymással, azaz valami egyenlőt fejeznek ki, másrészt ezek csupán megjelenési formák. De! 'Ez a közös valami, nem lehet az áruk mértani, fizikai vagy kémiai tulajdonsága, mert csak az áruk használati értékéhez kapcsolódnak, ami viszont csak az emberi szükségletek

viszonyában s nem önmagában létezik.⁸

S ha elvonatkoztatunk a használati értéküktől, s ezzel egyben az őket létrehozó munka konkrét formájától is, egyvalami marad, ami az árukban közös, az, hogy általános emberi munka, mégpedig meghatározott viszonyok között kifejtett munka megalvadásai. (Hiszen az árut, a tőkés társadalom termékét vizsgáltuk.)

Az érték a továbbiakban már csak mint értéknagyság szerepel Bánfinál. S ahol végérvényesen kiderül, hogy az érték Bánfi szerint nem specifikus, a tőkés gazdaságra jellemző kategória, az a következő megállapítása:

'Egy dolog lehet használati érték anélkül, hogy értéke lenne (levegő, vadon növény fa, stb.), sőt, még a használati érték és munkatermék jellege sem elegendő feltétele az érték létezésének (saját szükséglet kielégítésére szolgáló termék). Szükséges feltétel még, hogy a használati értéket mások számára termeljék...'⁹ 'És nem csak egyszerűen mások számára. A középkori paraszt a dézsmagabonát a földesúrnak, a tizedgabonát a papnak termelte. De sem a dézsmagabona, sem a tizedgabona nem lett áruvá azzal, hogy másoknak termelték őket. Ahhoz, hogy áruvá legyen, a terméket csere útján kell átruházni arra a másokra, akinek számára használati értékül szolgál.'¹⁰ Engels nem véletlenül tette ezt a beszúrást a 'Töké'-ben hiszen már az ő korában is sokak számára okozott félreértést Marx gondolata.

A papírpénz és az értékmérés

Marx vizsgálódása óta sokat változott a tőkés árugazdaság pénze. Eltűnt az állami papírpénz és a bankjegy /hitelpénz/ közötti különbség, és a sok válság után fokozatosan megszűnt az arany és a papírpénz közötti közvetlen kapcsolat is. A tőkés árutermelés alapviszonyai viszont nem változtak meg annyira /nem tűnt el a magánmunka és a társadalmi munka ellentmondása/, hogy a marxi elmélet relevanciája elméletileg kizárható lenne. Arra a kérdésre ugyanis, hogy a papírpénz hogyan képes kifejezni az áruk értékét /miért pont annyiba kerül egy áru, amennyibe?/ a marxi értékelmélet még mindig nyújthat bizonyos fogódzkodót.

Elméletileg elképzelhető, hogy 'a pénz mint egy különös munka tárgyasulásaként létező elvont általános munka megszűnt mint közvetlen, de megmaradt mint eszmei

létezés, dologiság tehát mint egy különös munka tárgyasulása, megszűnt mint az elvont-általános munka formája, de megőrződött, mint az a tartalom, amely közvetlenül a pénzárú természeti anyagára és így a benn tárgyasult konkrét-különös munkára való vonatkozasként képviselője az elvont-általános munkának. A politikai gazdaságtan nyelvén mindez egyszerűen azt jelenti, hogy a pénz forgalmi eszköz és fizetési eszköz funkciójában leveti magáról egy különös áru természeti formáját. A pénz tehát nem jelenik meg mint ilyen dologi létezés, de értékmérőként, vagyis eszmeiként való létezésében azaz közvetlen nem-létében a pénz továbbra is egy különös áru természeti anyagának s így a benne foglalt különös munkának mint közvetlenül általános munkának az eszmei kifejeződéseként létezik.¹⁵⁶ Természetesen a pénz- és ármozgások nem lesznek közvetlenül levezethetők az arany mozgásából. Ezenkívül megjelenik számtalan új pénzügyi jelenség, melyek az eredeti marxi elemzésekben nem fordulhattak elő. Az igény, hogy ezeket a jelenségeket, valamint az arany és a papírpénz új viszonyát megmagyarázzák – a marxista munka-értékelméletet elfogadó közgazdászok között –, oda vezetett, hogy megpróbálták újraértelmezni az értékmérés fogalmát, tartalmát. Az, hogy ez mit jelentett aranypénz esetén, már láttuk. /Itt értékmérés kettéválasztására gondolunk – értékarány- és érték nagyságmérésre./ Így most azt vizsgáljuk meg, milyen értelmezés született a papírpénz értékmérésére vonatkozóan.

'Az értékmérés önálló értékkel nem bíró pénz esetén is mint két, egymást kölcsönösen feltételező mozzanatként – értékarány- és értékszint-mérésként – értelmezhetjük. De míg az értékarány-mérés mozzanatában a pénzen keresztül, azonban lényegében tőle függetlenül értelmezhetők az értékarányok s határozódnak meg az árarányok, addig az értékszint-mérés mozzanatában a különös áruk a pénzhez viszonyulva fejezhetik ki csak értékszintjüket árnagyság formájában. ...az értékarány-mérés szerint a baloldalon lévő minden egyes különös áru külön-külön a jobboldalon lévő pénzen keresztül a többi különös áruhoz viszonyítja önmagát. Így a pénz csak közvetítő, annak minősége és mennyisége közömbös. ... Az értékszint-mérés, illetve az ár nagysága meghatározódás szempontjából nemcsak a pénz mennyisége, hanem minősége is lényeges. ... Ha a pénzforma egyes egyenlőségeinek a külön-külön értelmezhetősége kizáródott, az értékmérés értékszint-mérési mozzanatában a különös áruk és a pénz általános viszonya csak úgy ragadható meg, mint a TÉNYLEGES GLOBÁLIS KERESLET ÉS KÍNÁLAT aránya. Ha a

pénzforma baloldalán az áruk meghatározott mennyiségei szerepelnek, akkor már az áru fogalmából következik, hogy a tényleges globális kínálat adott nagyság úgy mint az adott időszakban megtermelt és piacra vitt árutömeg értékösszege. A PÉNZMENNYISÉG GLOBÁLIS KERESLETKÉNT ADÓDÓ MENNYISÉGÉT A MUNKAERŐ ÁRAKÉNT ÉRTELMEZETT NOMINÁLIS BÉRÖSSZEGRE REDUKÁLJUK. ...A FOGYASZTÁSI CIKKEK ÁRSZÍNVONALÁNAK /Pf/ ERDŐS PÉTER-I FORMULÁJA:

$$Pf = B / (F - f)$$

fogyasztási cikkek értékösszegének egységére jutó nominális bérösszeg fejeződik ki. Ha a B pénzben, az (F – f) értékben, tehát munkaórában kifejezett mérték, akkor a Pf dimenziója PÉNZ / MUNKAÓRA.⁵⁷

A fenti eszmefuttatásnak több problematikus vonása van. Amikor Bánfi kijelenti, hogy az értékarányok meghatározásában a pénz minőségének és mennyiségének nincs szerepe, akkor tulajdonképpen átugrik egy problémát. A marxi felfogás szerint ugyanis az értékmérés lényege, hogy az egyik áru értékét a másik áru használati értékében fejezi ki, s erre azért van szükség, mert az érték közvetlen formában nem jelenhet meg, mindig csak egy viszonyon belül. Viszont a Bánfi-féle kiindulópont feltételezi, hogy az áruk már társadalmilag érvényesen fejezték ki értékeiket, megtörtént a magánmunkának társadalmi munkává válása. Ha ez a mozzanat kimaradna, ha a pénzjelnek a viszonyát a különös áruval nem közvetíti az általános áru, hanem ez a viszony közvetlen, akkor a különös munka nem önmaga megszüntetésén keresztül lesz az elvont-általános munka része, hanem KÖZVETLENÜL, MINT KÜLÖNÖS MUNKA LÉTEZIK ÖNMAGA ELLENTÉTEKÉNT, általános munkaként. Ekkor a különös áruk értékarányainak a kifejeződése a pénzjelek mennyiségi viszonyaiként nem a különös munkák visszavezetése az általános munkára, hanem az általános munkára MÁR VISSZAVEZETETT különös munkák arányainak egyszerű KIFEJEZÉSE. ...az 1 kg hús = 1 papírtallér egyenlet, feltéve persze, hogy a pénzjel nem az arány jele, nem a különös és általános munka egyenlőségét, az előbbinek az utóbbira való VISSZAVEZETÉSÉT tartalmazza, hanem e különös munkának mint általános munkának a KIFEJEZŐDÉSÉT, tehát azt az ELŐFELTEVÉST, HOGY AZ ELŐBBINEK AZ UTÓBBIRA VALÓ VISSZAVEZTÉSE MÁR MEGTÖRTÉNT.⁵⁸

Arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, hogy mégis mekkora értéket képvisel a papírpénz. Bánfi ezt a globális kereslet és kínálat arányával próbálja meghatározni. A kereslet-kínálat előtérbe állítása azonban a munka-értékelmélet keretéből való kilépést jelenti. Hiszen a papírpénz által képviselt értéket a

papírpénz mennyiségével, ritkaságával méri, amely meghatározás viszont a határhaszon-elmélet irányába mutat. Bánfi a kínálatot a piacra vitt árutömeg értékével határozza meg, míg a keresletet a munkások bérével. /Különböző okok miatt csak ezt képes meghatározni./ Ezek után kapjuk meg az Erdős Péter-féle Pf-képletet.

A képlettel kapcsolatban először megjegyzünk egy lényeges dolgot: hasonló eredményre jutott a polgári közgazdaságtanban Wicksell és az elméletét formalizáló Lindahl az árszínvonal meghatározását illetően. Az ő esetükben azonban szó sem lehet semmiféle munka-értékelméleti alapról. Erdős Péter valószínűleg a polgári közgazdaságtan eredményeit próbálta összekapcsolni a munka-értékelmélettel, de természetesen úgy, hogy a polgári elmélet problematikusnak ítélt részeit megváltoztatta. /Lindahl nemzeti jövedelemmel és a teljes fogyasztási cikk volumennel számolt./

Az alapvető probléma, ami felmerül, hogy a Pf-képlet nevezőjének mi a mértékegysége, dimenziója. Bánfi Hoch Róberttel vitatkozva kimutatja, hogy a nevező nem tartalmazhatja a fogyasztási cikkek volumenét, csakis az értékét. De miben mérjük az értéket? Természetesen munkaidőben – mondja Bánfi. De ha ez így van, akkor mi értelme volt az értékformák vizsgálatának, ami azt mutatta ki, hogy tőkés árutermeles viszonyai között az áruk immanens értékmérője, a munkaidő nem jelenhet meg közvetlenül, csak csereérték, ár formájában? Ha az áruk értékét közvetlenül munkaidőben mérjük, akkor ezzel feltesszük, hogy minden magánmunka egyben társadalmi munka is, azaz a társadalom tervszerűen gazdálkodik a rendelkezésére álló munkaidővel, nincs túltermelés, azaz megszűnt a tőkés árutermeles. Természetesen Bánfi is látja, hogy az 'időmérce' és az ármérce között valami ellentmondás húzódik meg, de ennek valós gyökereit képtelen feltárni.

A NEP mint történelmi korszak

A marxi nézetrendszer szerint a kapitalizmus után egy „politikai átmeneti időszak” előzi meg a kommunista társadalom alsó fokát, a szocializmust.

Ez az átmeneti társadalom nem külön formáció, hiszen nincs a másik kettőtől megkülönböztethető – harmadik – alapviszonya. Jellegzetessége, hogy a két formáció elemei keverednek és küzdenek egymással benne, az elemi munkafolyamattól egészen a politikáig. Léteznek a tőkés termelési viszonyok különböző formái, egészen addig, míg gazdasági alapjuk létezik. Vagyis amíg a társadalmi munkamegosztás rendszerében a társadalmi munkát magánmunkaként fejtik ki, addig létezik az áruforma, az értékforma is az összes következményeikkel együtt.

Tehát mind a két termelési mód jelen van: a felbomló kapitalizmus csökkenő, a kialakuló kommunizmus növekvő mértékben – jó esetben! Ugyanis az átmenet sajátossága az is, hogy a küzdelem még nem dőlt el. (Hiszen ha már eldőlt volna, akkor már nem átmenetről beszélhetnénk, hanem valamelyik formációról – kapitalizmusról vagy kommunizmusról.)

Az átmenet során még mindkét irányba lehetséges az elmozdulás. Akár vissza is térhet a régi termelési mód.

A tőkés viszonyok pozitív meghaladása csak abban az esetben lehetséges, ha már léteznek az átalakulás előfeltételei. Ezek megteremtése (objektív feltételként egy bizonyos anyagi bázis, szubjektív feltételként pedig a szervezett munkásosztály) a tőke feladata a kapitalizmus létezése során – a marxi-engelsi nézetek szerint. Az átmeneti korszak feladata már „csak” az új társadalmi- és termelési viszonyok létrehozása, a gazdasági értelemben vett munkamegosztás révén.

Ehhez képest új helyzet állt elő, amikor a szocialista forradalom egy elmaradott országban, elszigetelten győzött, ahol nem voltak meg az előbb említett objektív előfeltételek. Különösen igaz ez a polgárháborús pusztítás utáni Oroszországra. (Sőt itt már nem csak a nagy termelőerő-pusztulás okozott gondot, hanem a munkásosztály deklasszálódása is.)

A marxi gondolatrendszerből következő átmenethez képest így egy új feladat merült fel. Átmenetre van szükség az átmenethez. Hiszen egyáltalán, hogy elkezdődhessen a marxi értelemben vett átmenet, meg kell teremteni ezeket az előfeltételeit az új társadalom kialakításának. Ez a

követelmény kapott formát az államkapitalizmus-koncepcióban.

Történelmileg nézve tehát az átmenet két szakaszra osztható és a szakaszhatárt ott húzhatjuk meg, ahonnan a munkamegosztás megszüntetésének feladata merül fel, tehát közvetlenül az új termelési mód kialakítása a cél.

Ebben a képben már nyilvánvaló a NEP helye, és értelmezhető is mint történelmi korszak.

A korszakban közvetlen célként egy sajátos államkapitalizmus megteremtését tűzték ki. (Sajátos abban az értelemben, hogy a proletariátus érdekében működő államról van szó.) Természetesen ennek megvalósítása nem jelenti az új típusú társadalom – a szocializmus – létrehozását. Tehát még csak a történelmi értelemben vett átmenet elejéről beszélhetünk. Meg kellett teremteni egy bizonyos anyagi bázist, amely alapja lehet majd a szocializmusba vezető átmenetnek. A NEP államkapitalizmus-koncepciójának ez lett volna a feladata, kezdetben még kiegészülve a polgárháború pusztításának helyreállításával is.

Persze ilyen mereven nem szakaszolhatunk – különösen a történelemben még végig sem élt korszakokat. Szükséges árnyalni.

Ez az államkapitalizmus-koncepció is már számos olyan intézkedést tartalmaz, melyek bár önmagukban még polgári intézkedések (értsd: nem irányulnak közvetlenül a régi formáció felszámolására és egyben az új formáció létrehozására), de azért már túlmutatnak akár a legfejlettebb tőkés országok gyakorlatán is. Csak példaként: a termelés és fogyasztás alulról jövő, közvetlen demokratikus formában történő ellenőrzése; vezetői rétegek munkások általi ellenőrzése... stb.

Az ilyen és ehhez hasonló intézkedések – mint már írtam – nem a minőségileg új létrehozására irányulnak, de azért már a kapitalizmus bizonyos meghaladását jelentik, ha békés időszakban alkalmazzák azokat, ugyanis krízishelyzetekben (háborús, vagy forradalmi időszakban) a kapitalizmus is kénytelen korlátozni önmagát ezen intézkedések révén, éppen a túlélése érdekében.

Tehát az átmenet első szakasza is hordozhat és hordoznia is kell a kapitalizmuson túlmutató tendenciákat, de ha már a kapitalizmus gazdasági alapjának a felszámolása és az új kimunkálása a közvetlen cél, akkor már az átmenet második szakaszáról, a marxi értelemben vett átmenetről beszélünk.

Tovább közelítve, már fölmerül a hogyan kérdése. Hogyan, milyen konkrét intézkedéseket kell megtenni annak érdekében, hogy a fejlődés a megfelelő vágányon haladjon. Ehhez a meglévő viszonyok elemzése szükséges. A cél (a szocializmus) szem előtt tartásával ez a „konkrét helyzet konkrét elemzése” stratégiát ad a gyakorlat számára. Egy ilyen elméleti háttér megléte segítségével fogalmazódhatnak meg a konkrét intézkedések. A NEP államkapitalizmus-koncepciója is így született. Tehát mondhatjuk, hogy a NEP az elméleti és politikai követelmények lehetséges összhangja volt az adott történelmi szituációban.

Ha ennél többet akarunk mondani a NEP-ről, akkor az már nem általános, történelmi korszakkénti megközelítése lenne, hanem konkrét elemzése. Ez pedig már a következő lépcsőfok.

Both Zoltán

Andor László:

Az áttörés struktúrája
(rezümé helyett)

Dolgozatom megírása után olvastam a Társadalmi Szemle nevezetes különszámát, amelyben a Berend-bizottság a következő megfogalmazásban vetette fel azt a problémát, amelyre dolgozatomban megpróbáltam – több-kevesebb (de inkább kevesebb) sikerrel – rávilágítani.

'A szocializmus sztálini felfogásának lényegi változatlansága – a tulajdonviszonyok és a politikai szerkezetek mindenféle pluralizmusának elutasítása, az állami tulajdon bürokratikus-elidegenedett formájának abszolutizálása – s a szocializmuskoncepció pusztá részelemeinek korrekciója, mi több, a reform előkészítésének ideológiai-politikai összefüggésekből kiragadott kezelése eleve korlátokat szabott az előrehaladásnak. A reform bevezetését ezért azzal a defenzív érveléssel kellett alátámasztani, hogy nem sérti a szocializmus elveit, s az irányítás-tervezés mechanizmusa nem azonos a szocialista termelési viszonyokkal, hogy a szocializmus mint árutermelő társadalom az értéktörvény működését önkényesen nem korlátozhatja.'*

Tulajdonképpen arról van szó, hogy országunk gazdasági vezetése az utóbbi három-négy évtizedben nem volt tisztában azzal sem, hogy mit kellene, vagy mit akar megreformálni (ti. a gazdaságirányítási rendszert, a gazdasági mechanizmust, a gazdaságpolitikát, vagy esetleg valami mást). A második világháború után kialakult társadalmi-gazdasági berendezkedés, az alapvonásaiban ma is fennálló ún. 'sztálini modell' korrekt és reális elemzése mindmáig nem érdeke egyetlen politikai erőnek sem, s ez a – viszonylag pontos helyzetfelmérést feltételező – társadalmi kibontakozás kezdetének időpontját további meghatározhatatlan időtávra tolja ki. E problémának mindössze felvillantására, exponálási kísérletére vállalkozhat egy ilyen kis lélegzetvételi dolgozat, és főleg annak rövid összefoglalása. Ezért ebben a hosszabb-rövidebb idézetek, kiragadott részletek, vagy akár a zanzásítás helyett célszerűbbnek és megengedhetőnek tűnik az analógia eszközét alkalmazni.

Semmiféle militarizmussal nem vádolhatjuk Jánossy Ferencet azért, mert éppen a világháború utáni helyreállítási periódusok nyomvonalán elindulva jutott el a gazdasági fejlődés trendvonalának elméletéhez. És

---

* Történelmi utunk (Társadalmi Szemle 1989/külszám, 55. o.)

azért sem, mert egy katonaságot idéző hasonlattel kívánta érzékeltetni, hogy az Amerikai Egyesült Államok nem azért olyan fejlett, mert olyan hatalmasak a kutatási ráfordításai, hanem éppen abból adódnak a nagyarányú kutatási ráfordítások, hogy az Amerikai Egyesült Államok a fejlődés élén halad. A hasonlat így szól: 'Ha valaki mély hóban gázolva egy menetoszlop élén halad, akkor – akár van hozzá kedve, akár nincs –, mint úttörőnek, állandóan friss havat kell taposnia, hacsak nem kívánja vezető szerepét másnak átengedni. Mégsem fog a mögötte haladók egyikének sem eszébe jutni, hogy esetleg azért maradt le az élenjáró mögött, mert túl kevés havat taposott.'* Ezen analógia továbbgondolásából és túlfeszítéséből adódik a következő okfejtés, amely – a látszat ellenére – ugyancsak mentes mindenfajta militarizmustól. (Az azonban nem áll nagyon távol a szerző gondolkodásától, hogy a tőkés termelés a hadviseléshez, a világpiac pedig a fronthoz hasonlítható.)

Amíg az általános leszerelés be nem következik, a háborús logika azt diktálja, hogy reguláris alakulatok számára csak a fronton teremnek igazi babérok. A tartalékseregek élete bizonytalan: egy-egy részüket időnként igénybe veszik, a többi a helyőrségekben kell, hogy várakozzon, és kitüntetésről, előléptetésről, hősi halálról csak álmodozhat.

Ha egy alakulatot egy másik után a frontra küldenek, parancsnoka számára nem okoz különösebb gondot a menetirány meghatározása: az élen haladót (vagy már harcolót) kell követnie, utolérnie. Ennek mielőbbi végrehajtása céljából akár erőltetett menetet is elrendelhet. Persze, ha el kell érnie az arcvonalat, akkor nem vonulhat pontosan ugyanoda, ahol már egy alakulat kiépítette állásait, csak az mellé sorolhat be. Ahhoz pedig, hogy elfoglalja a kijelölt frontszakaszt, együtt kell működnie, egyeztetnie kell az előretolt egységekkel.

Az arcvonalat éppen elérő alakulat, mely addig csak az erőltetett menetben szerzett jártasságot, nem tud rögtön úgy viselkedni (tájékozódni, mozogni, együttműködni, célozni, stb.), mint az, aki korábban is elől volt. Ha azonnal tűzharcba kerül, nehezen kiheverhető, súlyos vérveszteség vár rá. Ha nem kerül azonnal tűzharcba, akkor elméletileg két lehetősége van. Vagy megvárja, míg a front előrehalad, vagyis ő viszonylag lemarad, s így kis idő elteltével újra azt csinálhatja, amit már olyan jól tud: az erőltetett menetelést. A másik lehetőség, hogy a többenél

---

* Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonaláról (Magvető, 1975, 357.o.)

lassabban, de velük szorosan és szakadatlanul együttműködve, folyamatosan, fokozatosan gyakorlatot szerezve megindul, továbbra is előre.

Aki újból lemarad, annak tanulnia kell annyit korábbi tapasztalataiból, hogy a következő menetelése csak annyira legyen erőltetett, hogy közben fel tudjon készülni a bevetésre is.

A felzárkózni kívánó számára – ha közben a front is halad előre, – az erőltetett menetnek nincs alternatívája. Szabadsága – ezúttal nyilvánvalóan – e szükségszerűség felismerésére és végrehajtására korlátozódik. Az állomány ilyenkor vagy követi önként és dalolva parancsnokát, vagy megfenyíti (rosszabb esetben megtizedeli) őket a parancsnok, de az is előfordulhat, hogy a parancsnokot váltja le a magasabbegység vezetése. Kétségtelenül az a legelőnyösebb, ha az egységen belül sikerül kiépíteni az összhang és kölcsönös bizalom mechanizmusát. Ez például azért fontos, mert mindenképpen csökkenti annak valószínűségét, hogy a rádiós az éterben összekeverje az ellenség és a szövetségesek jeleit, vagy hogy a felderítők megsemmisítendő ellenségnek nézzék az utolérendő előőrsöt.

Az erőltetett menetet éppen végrehajtó egység lényegében nem hadsereg: kvázi-hadsereg, hiszen nem harcol. A térképet, távcsőt és tájolót csak úgy használja, mint bármely turistacsapat; a lőszert, fegyvert és irányzékot mint kellesténél terjedelmesebb és súlyosabb úticsomagot cipeli magával. Ezeket profi módon, harci eszközként csak a fronton levők használják. A lemaradását behozó, erőltetett menetet végrehajtó alakulatban annak is a lábát és a tüdejét kell megerőltetnie, aki egyébként az érzékszerveit és agyát igénybe vevő harcfeladatra lett kiképezve.

Az erőltetett menetben a frontra érkező egység akkor is kvázi-hadsereg, amikor eléri az arcvonalat, hiszen elszokott a harctól, vagy soha nem is tanulta meg a háborút. A kiképzetlen, gyakorlatlan sereget bevető tábornok pedig nem várhatja, hogy a nemzet hőseként tiszteljék. Az utókor tömeggyilkosnak fogja tekinteni.

(Részlet a dolgozathból:)

A 'Lassuló idő'-ben Bródy alapvetően arra keres választ, hogy 'végső soron mi határozza meg a növekedés és fejlődés ütemét'? Bródy kimutatja, hogy 'a társadalom lekötött eszközei közt az emberi munkaerőben felhalmozott képesség a domináló', s ez alapján arra következtet, hogy 'a növekedés mértékét, ütemét végső fokon ez fogja megszabni és korlátozni'. A tőkés vagy egyéb típusú vállalkozások azonban – írja Bródy, – mivel

képtelenek a kb. 10 évnél hosszabb megtérülési idejű beruházásokat komolyan mérlegelni, nem biztosítják a humán beruházások megfelelő mértékét, vagyis képtelenek szabályozni a növekedés végső forrását. Ez a rövidlátó politika vezetett századunk utolsó negyedében az általános lassuláshoz. Az új növekedés beindítása pedig új társadalmi viszonyokat feltételez, olyan új gazdaságpolitikát, amely a növekedési mutatószámok jelenségvilága mögött mint lényegét ragadja meg a fejlődést (haladást) biztosító általános össztársadalmi újratermelési harmóniát. Ez a felfogás felismeri, hogy a 'haladás általános ütemét az a terület fogja végső soron korlátozni, amely a többiektől viszonylag elmarad', s ezért 'mindig a leginkább elmaradó területek felzárkóztatásán munkálkodik.

Jánossy és Bródy nem véletlenül, hanem a mechanizmusok elemzése, a terv és piac előnyeinek és hátrányainak mérlegelése alapján jutottak el a gazdaságpolitika szintjére. Bródy számára – mivel ő nem foglalkozik a strukturális (naturális) kérdésekkel, – a terv és a piac tulajdonképpen egyre megy: a piaci szabályozás, alapvető működését illetően azonos a tervező döntési eljárásával. Jánossy a tervgazdaságot a piacgazdaságban a vállalkozóra nehezedő rentabilitási kényszer feloldásaként értelmezi: 'Az viszont, hogy ez a 'feloldás' a gazdasági fejlődés javára vagy kárára válik-e, kizárólag az ily módon nyert többletszabadság helyes vagy helytelen felhasználásától függ', vagyis 'ez az új szabadságfok tulajdonképpen potenciális előnyt jelent.' A piac azonban nemcsak 'a megvalósítható lehetőségek korlátozó kényszerét hordozza magában', hanem a társadalmilag hasznos termelés felé orientáló indikátorként is szolgál. Ez utóbbi funkció által a piaci mechanizmus akkor kerül előtérbe, amikor már a harmonikusan fejlett struktúra létrehozása, a gazdaság 'intenzív' pályára állítása a cél, vagyis amikor a gazdaságpolitikai koncepcióváltás már megtörtént.

A vezetés azonban semmit sem tanult korábbi kudarcaiból és az elmélet eredményeiből, és semmit sem felejtett korábbi voluntarista gyakorlatából. 1985-től, az MSZMP XIII. (szerencsétlen) kongresszusán megfogalmazott irreális célkitűzések következtében az ország fizetési problémái életveszélyesen kiéleződtek, s a gazdasági vezetés végzetes módon a napi problémák rabjává vált. E válság elmélyülésének időszakában jelent meg Kozma Ferenc Kérdőjelek a gazdasági fejlődés válaszútján című könyve, amelyben a szerző aktualizálva, mélyreható gazdaságanatómiai vizsgálatra támaszkodva elevenítette fel a Jánossy és Bródy által korábban már

felvetett gondolatokat.

Kozma történelmi mércével fogalmazza meg a szocialista gazdaságpolitika teendőit a termelőerők fejlesztése és a racionális gazdálkodás érdekében. Könyvében három síkon fejti ki a fejlesztési feladatokat. 1. Általános értelemben: a társadalmi jóléért és teljesítménynövelésért felelőssé tett gazdaságpolitikának a termelési tényezőkkel való ellátottság és a termelőerő-komponensek elemzése alapján arra a területre kell összpontosítania a fejlesztési forrásokat, amelyek a leginkább el van maradva. 2. Sajátos értelemben: a kapitalizmus bomlástermékeként létrejött szocializmus gazdasága számára a fejlődés két kulcsterülete a teljesítményorientált információs-ösztönző-szabályozó rendszer kiépítése, valamint a kulturáltság tudatos, tervszerű terjesztése és elmélyítése. 3. Egyedi értelemben: a 70-es években kialakult válságból való kitörés lehetséges irányaként Kozma a belső, egyelőre még kihasználatlan vagy kevésbé kihasznált erőforrások (szervezés, öntevékenység, kulturáltság, racionalizálás, stb.) feltárását jelöli meg.

Andor László:

A 'jóléti' világgazdaság

A dolgozat lényegében arról szól, hogy a 70-es évek folyamán a tőkés világgazdaság újabb válsága következtében bomlásnak indult a II. világháború után megszilárdult világrendszer. Egyidejűleg bekövetkezett az új koncepciókat felvonultató erők: a transznacionális vállalatok (TNC-k) és a (nyugat-európai munkáspártok által támogatott) periféria összecsapása. Az erőviszonyok egyértelműen a neokonzervativizmusnak kedveztek. Ez azonban defenzív, agresszív, önfelszámoló jellegű, aminek következtében középtávon a tőkés centrumnak és a perifériáknak egyaránt érdekévé válik a 70-es években már nyíltan megfogalmazott új világgazdasági rend kialakítása, ami egy fokkal demokratikusabb berendezkedés lesz, mint a megelőző. Az új világrendszer irányában – melynek egyes elemei a világgazdasági struktúrában, eszközökben, intézményekben és mechanizmusokban már kimutathatók, – nyomatékos lépéskényszert jelentenek a globális problémák is.

(Részlet a dolgozathból:)

A világproblémáknak a gazdaságra, illetve a világgazdasági mechanizmus motorjára: a profitmotívumra történő visszavezetése semmiképpen sem tekinthető erőltetettnek. A világgazdasági növekedésben már a 60-as évek második felében törés következett be. A pénzügyi rendszer megingása, majd összeomlása, a mindezt slusszpoénként követő olajsokkal végképp bizonytalanná tették az üzleti kilátásokat. A beruházások aránya nemzetgazdasági szinten is csökkent, annak ellenére, hogy a befektetők inkább választották a biztonságosabbnak tűnő hazai beruházásokat. Erre, és egyúttal a harmadik világból történő tőkekivonásra ösztönözte őket a centrumországokban végrehajtott adócsökkentés is. Az üzleti életet – különösen a nemzetközi kapcsolatokban – a spekulációs, a reálgazdaságtól egyre távolodó pénzműveletek uralták el.

'A reálgazdaság zavarát fejezi ki, hogy miközben a világkereskedelem kereken 1900 milliárd dollárt tesz ki évente, a devizakereskedelem forgalmát egyedül New Yorkban, Londonban, Tokióban napi 200 milliárd dollárra becsülik.

A nemzetközi profitkilátások elbizonytalanodása miatt 'a direkt beruházások súlya mind a nem hivatalos jellegű tőkeforgalomban, mind a nem-hitel jellegű eszközáramlásban jelentősen csökkent.' A fejlődő országok külső finanszírozási lehetőségeit illetően 'a hetvenes évek közepén még a külső eszközbevonás 1/5-ét, a nyolcvanas évek közepén már csupán 1/10-ét tette ki a működő tőkeimport.'

A recesszió importvisszafogásra ösztönzött, ami különösen a fejlődő országok exportja számára jelentett értékesítési gondokat. A dekonjunktúrából fakadt a hazai piac védelmének igénye is, ami 'a hetvenes évek derekától' a protekcionizmus egyre elterjedtebb alkalmazásához vezetett. A gazdasági hadviselés számlájára írandó árrobbantások miatt a 'világpiaci árak a hetvenes évek folyamán átlagosan 10 %-kal, 1979-80-ban már csaknem 20 %-kal emelkedtek, az ezt követő években viszont folyamatosan évente kb. 2-3 %-kal csökkentek.' A világpiaci árak esése miatt viszont jelentősen megemelkedett a kamatok reálértéke, ami – a 70-es évek negatív reálkamatai után – az adósságválság felszíni robbanását idézte elő, ami viszont a tőkemenekítés öngerjesztő mechanizmusához vezetett.

E világgazdasági válság összefoglalható néhány súlyos aránytalanságban:

– a valutáris-pénzügyi kapcsolatok rohamos bővülése az áru- és szolgáltatás-kapcsolatok stagnálása mellett;

- a hitelkapcsolatok dominanciája a működőtőke-mozgással szemben
- a centrumországok preferálása a tőkekivitelben a fejlődőkkel szemben;
- a tőkekivitel néhány 'kitüntetett' fejlődő országba irányítása a túlnyomó többség magára hagyása mellett.

A recesszió a világgazdaság minden régiójában érezte hatását. A centrumországokban a növekedés megtorpanása a fogyasztás növekedésének megállítását kényszerítette ki, vagyis a 'jóléti' állam elleni támadást vonta maga után. A stagnálás következményeinek áthárítása miatt az egyes régiók fejlődési ütemkülönbsége korábban nem tapasztalt mértéket ért el, felerősödött a differenciálódás a harmadik világon belül is. A fejlődő országok jelentős része magatehetetlenné és kiszolgáltatottá vált, ami kiélezte az élelmezési, foglalkoztatási, ökológiai problémákat is – új válságövezetek jöttek létre. A harmadik világ differenciálódása és a 'szocialista' világ – főként eladósítás általi – függésbe vonása a világgazdasági struktúra bomlását gyorsította fel.

Meg kell vizsgálnunk, mi volt az alapja annak a világgazdasági struktúrának, amelynek bomlását a 'világgazdasági korszakváltás' fedőnéven kialakult dekonjunktúra váltotta ki. A II. világháború után kialakult rendszert a nemzeti keretek között (a centrumban legalábbis) Keynes neve, világméretben pedig az amerikai hegemonia fémjelezte. A keynesizmus történelmi szerepe az emberi tényező jelentőségének felismerése (de legalábbis megérzése) volt, és a tőkés állam aktív, tudatos gazdasági részvételében, anticiklikus szabályozásban, foglalkoztatási programokban, a termelő és nemtermelő infrastruktúra fejlesztésében jelent meg. A kezdeti diadalmenet után azonban nemvárt problémák adódtak. Kiderült, hogy bár a keynesi gazdaságpolitika kisimítja ugyan a néhányéves gazdasági ciklusokat, a félévszázados világgazdasági nagyciklus ellen nem jelent orvosságot. Bebizonyosodott, hogy a reálgazdaság végképp kinőtte a nemzetállamot, ami a nemzetközi termelési szervezetek, a TNC-k térhódításában mutatkozott meg. A nemzeti keynesizmus csak korlátozottan volt már képes szabályozni a nemzetköziesedett mikrogazdaságot; tartalékai kimerülni látszottak. A polgári közgazdaságtan felravatalozta Keynest.

A 70-es években kibontakozó válság eltérő kitörési irányokat fogalmaztatott meg a centrumban és a periférián.

A fejlődő országok követelésére épült az új

Nemzetközi Gazdasági Rend eszméje, amelynek megteremtéséről az ENSZ-közgyűlés 1974 tavaszi VI. rendkívüli ülészsaka Nyilatkozatot és Cselekvési Programot fogadott el. 'A program belső logikája: a Harmadik Világ által exportált nyersanyagok árainak emelése; az export-orientált iparosítás fellendítése, és a fejlett országok piacainak megcélzása, az olcsó munkaerőre és a természeti erőforrások bőségére támaszkodva; a technológiai transzfer – a fejlődő országok számára csökkentett költségek mellett – felgyorsítása...' – írja Samir Amin.

Az ÚNGR-ből azonban – miután 1980-ban még egyszer napirendre tűzték az ENSZ-ben, semmi nem lett. A perifériának – bár az európai szociáldemokrácia támogatását is élvezte, – semmiféle nyomatékos eszköze nem volt arra, hogy elképzeléseit, érdekeit érvényesítse – a TNC-kkel és az azok érdekeit képviselő centrumállamokkal szemben. A centrum az ÚNGR-rel egy új nemzetközi gazdasági liberalizálás programját állította szembe, és meg is valósította azt.

Az USA már 1974-ben eltörölt mindenfajta korlátozást a nemzetközi tőkeforgalomban, s ezt a többi ország 'felszabadító' intézkedései követték. A TNC-k stratégiája persze nem arra irányult, hogy a harmadik világban integrált ipari nemzetgazdaságokat hozzanak létre, hanem hogy a periféria olcsó munkaereje és természeti erőforrásai felosztása, ellenőrzése és használása révén bővítsék profitlehetőségeiket. Samir Amin elemzése szerint 'a dolog lényege, hogy integrálatlan ipari folyamat-elemeket ültessenek be a befogadó országok gazdaságaiba, hogy annál jobban biztosítani tudják ellenőrzésüket a világméretű gazdasági folyamatok felett.' 'Annak a ténynek köszönhetően, hogy a Harmadik Világ országai versengenek a 'kiváltságért', hogy 'vendéglátói' lehessenek ezeknek az ipari szegmentumoknak, valamint, mivel az egymás után beültetett szegmentumok között hiányzik a kapcsolat, s azok az alkalmazott technológiából eredően függőek, nem beszélve arról, hogy termékeiket ugyanazon monopóliumok által ellenőrzött nagyvárosi piacokra kell exportálniuk, a formális tőke-tulajdon értéke rendkívül lecsökken, hiszen a monopóliumok enélkül is képesek feltételeiket érvényesíteni partnereikkel szemben. Ezt jelenti a laissez-faire egy olyan világban, melyet a TNC-k uralnak.'

A nemzetközi gazdasági liberalizmus a reagani és thatcheri neokonzervatív politikában állt össze egységes és következetes rendszerré. Ágh Attila meglátása szerint 'a neokonzervativizmus eleve nemzetközi irányzatként, a

hetvenes évek közepe világgazdasági válságának termékeként jött létre. 'A Reagan-féle neoliberais világrend – amelynek jelszava a ki-ki magáért, isten mindenkiért mondásnak megfelelően alakul – és a globális keynesianizmus jegyében megfogalmazódott demokratikus világrend –, amelyet a Brandt-jelentés követelt – összecsapásában a nyolcvanas évekre egyértelműen a neoliberais irányzat kerekedett felül, ami a liberalizmus és demokratizmus világtörténelmi küzdelmében ismét az előbbi győzelmét jelentette.

Forgács Imre a neokonzervatív fordulatot a globális kihívásra adott olyan válaszként értelmezi, amely a jóléti alapú osztály-együttműködés tőkés oldalról történő felmondása, 'a tőke lázadása' volt. Ezt alátámasztja a jövedelmi arányokban bekövetkezett eltolódás is: míg a 'második világháború befejeződését követő negyedszázadban a munkabér, az 1970-es években a természeti erőforrások költségemelkedése mutatta a legnagyobb relatív növekedési ütemet', és ennek megfelelően alakultak a világméretű jövedelemeloszlási folyamatok, addig 'az 1980-as években a világmértékű jövedelem-újraelosztás, a cserearányok alakulása a tőke- és technológiatulajdonosok javára megy végbe.'

A nemzetközi gazdasági liberalizmust tehát nem a válságból kivezető gazdaságpolitikaként, hanem inkább magának a válságnak a politikájaként értékelhetjük. Ezt alátámasztja a neokonzervativizmus ellentmondásos természete is. Egyrészt utat nyit a TNC-k előtt, így egyben a csúcstechnológiák terjedése előtt is, radikális intézkedéseivel meggyorsítja a struktúraváltást. De ezt – és ez a másik oldal, – a külső és belső perifériák kirablásával, antijóléti intézkedésekkel, vagyis rövidtávú szemlélettel teszi. Ezért tartja különlegesen retrográdnak Bródy András azt a nyugati gazdaságpolitikát, amelyet 'Milton Friedman neve jelez az elmélet, Margaret Thatcher és Ronald Reagan pedig a gyakorlat terén.' Ők ugyanis az oktatás, az egészségügy, a szociálpolitika megnyirbálásában keresik a kiutat a növekedés lelassulásának harapófogójából. 'Ezzel hihetetlen károkat okoznak nemcsak a jövő növekedés forrásaiban, hanem a közeljövő közérzetének alakulásában is. E megoldásokat csak azért nem nevezhetjük középkorinak, mert ezzel a középkort sértենék meg.'

Bozsik Sándor:

KOLLEKTIVIZÁLÁS A SZOVJETUNIÓBAN

Ez a TDK egy féléves körmunka közvetlen eredménye. Még a múlt félév elején határoztuk el, mi, a Balta Csaba által vezetett kör tagjai, hogy, mivel mindnyájan végzős hallgatók vagyunk, az utolsó egyéves körfoglalkozást Sztálin műveinek tanulmányozásával és tágabban a Kelet-Európában létrejött társadalomalakulatok kialakulásának okaival, fejlődésének, majd degenerációjának jellemzésével foglalkozunk. Ez az egyéves tematika szervesen illeszkedik a korábbi két év foglalkozásaihoz, együttgondolkodásához. Az első évben Lenin szocializmussal kapcsolatos műveit, a második évben pedig a modern tőkés társadalmak fejlődési tendenciáit tekintettük át. Voltaképpen mindhárom év folyamán a társadalmi fejlődés mozgatórugóit, korszakunk átmenetiségét igyekeztünk megragadni.

Dolgozatom a Szovjetunió történelmének egy fontos mozzanatával, a parasztság szövetkezetekbe tömörítésével, illetve tömörülésével foglalkozik. Arra kíséreltem választ adni, hogy mik voltak a közvetlen okai annak, hogy a bolsevik vezetés rászánta magát a kollektivizálás ütemének erőszakos gyorsítására. Ebben a cikkben azonban igyekszem a szövetkezetesítéssel kapcsolatos megállapításaimat tágabb kontextusba helyezni, és röviden összefoglalni azt, amit a Balta-körben végzett munka során az 1917-29-es szovjet rendszerről leszűrtem a magam számára.

1/ 1917 októberében a bolsevikok abban a reményben ragadták még a hatalmat, hogy követni fogja őket a többi ország proletariátusa is. Téves az az állítás, hogy ez részükről antimarxista tett volt, mivel Marx a szocialista forradalom kitörését a legfejlettebb tőkés országokban várta. Marx és Engels kései írásaiban foglalkozott egy oroszországi forradalom esélyeivel. Lehetségesnek tartották, hogy ez a forradalom, miután megszabadítja a földrész országait 'Európa zsandárától', forradalmasító hatással lesz Nyugat-Európa proletariátusára, és így Oroszország a világforradalom hírnöke lehet. Természetesen ezt az oroszországi felkelést nem tekintették szocialista forradalomnak. /Maga Lenin sem tekintette annak Októbert./ A cári Oroszország elmaradott félféudális állam volt, a nagy

társadalmi átalakulás elsődleges célja a feudális maradványok elsöprése lett volna.

'17 októberében világossá vált, hogy az Ideiglenes Kormány elvesztette a társadalmi bázisát. Ezt mutatta, hogy a reakció támadásával szemben /Kornjilov-puccs/ is a bolsevikok támogatását kellett igénybe vennie. Az Ideiglenes Kormány a liberális burzsoázia /kadetok/ és a városi, falusi kispolgárság gazdagabb rétegeinek /mensevikek, eszerek/ koalíciója volt. A fontos felmerülő kérdéseket /földosztás, városok élelmiszerellátása, béke/ nem tudta megoldani, mivel ezeket alapvetően polgári-demokratikus eszközökkel kívánta véghezvinni. Ez például a földosztás tekintetében azt jelentette, hogy a földosztáshoz törvény kellett volna, ennek végrehajtására polgári-demokratikus intézményrendszer, ennek megteremtéséhez pedig Alkotmányozó Nemzetgyűlés. Így ezen kérdések megoldása elhúzódott volna, pedig a helyzet gyors intézkedéseket követelt /földfoglalások, városok éhezése, katonák szökése a frontokról stb./. Ezért a liberálisok a polgári demokráciájukkal együtt a történelem süllyesztőjébe kerültek. A tömegek, főleg a szegényparaszti származású katonák és munkások, akik azonnali békét, azonnali és számukra kedvező földosztást akartak, fokozatosan a bolsevikok oldalára álltak. Ez a folyamat figyelemmel kísérhető a civil társadalom alulról szerveződő intézményeinek /Vörös Gárda, Üzemi bizottságok, szovjetek/ balratolódásában.

2/ A megszülető szovjethatalmat rövidesen a belső és külső ellenforradalom támadása érte. A bolsevikok olyan intézkedések meghozatalára kényszerültek, amelyek az úgynevezett hadikommunizmus rendszerének kialakulására vezettek. Ezt a korszakot sokan úgy értékelték, mint a kommunizmus közvetlen bevezetését célzó kísérletet. Ennek az álláspontnak a hívei a parasztok gabonatöbbletének kötelező beszolgáltatását, az államosításokat, a munkahadseregeket, a fogyasztási szövetkezeteket és végül a pénz szerepének fokozatos megszüntetését, a naturalizmus előtérbe kerülését szokták felhozni érvel. Véleményem szerint ezek formációelméletileg államkapitalista intézkedéseknek tekinthetők, a rendkívüli helyzet hozta kényszerlépéseknek, függetlenül attól az ideológiai mázttól, amivel a kortársak ezeket bevonták. A kommunizmusban ugyanis nem léteznek egymástól elszigetelten dolgozó termelők, az emberek munkájukat nem mint magánmunkát fejtik ki, hanem a tervszerű, osztársadalmi munka részeként, munkájuk tehát közvetlenül társadalmi. A munkamegosztás

elidegenedettségéből fakadó bonyolult intézményi rendszer leegyszerűsödik, megszűnik az ember munkamegosztás általi alávetettsége, komplex, sokoldalú egyéniségek alakulnak ki, akik egyszerre közvetlen termelők, irányítók, filozófusok stb.

A korabeli Oroszországban azonban fennmaradt a termelés magánjellege a mezőgazdaságban is. Az egymástól elszigetelten, faekével termelő parasztok értéktöbbletének kényszerbeszolgáltatása ugyanolyan joggal tekinthető kommunista intézkedésnek mint például a Jurcsék-féle beszolgáltatási rendszer. Az intézkedésre a Vörös Hadsereg és a város ellátása miatt volt szükség, és azért öltött ilyen formát, mert az állam egyszerűen nem tudott fizetni a termékekért. A kényszerállamosításra is főleg azért volt szükség, mert a volt tulajdonosok elmenekültek vagy szabotálták a termelést, illetve a hadigazdálkodás megkövetelte az erőforrások centralizációját. Ezek az intézkedések nem érintették a termelés módszereit, nem hoztak új munkaszervezeti eljárásokat sem, amin a kommunizmus felépülhetett volna, csak a szűkös erőforrások miatt a többlettermékek erőszakos centralizációját jelentették a termelés készen kapott és a polgárháború alatt folyamatosan pusztuló bázisán.

3/ A cári rendszer bukását közvetlenül megelőző időszakról egészen a NEP második időszakának kezdetéig, ami 26-ban kezdődött, a fő kérdés a város és a falu közti termékcsere biztosítása volt. Aki ezt meg tudta szervezni, azé lett a politikai hatalom. A cári és az Ideiglenes Kormány ezt nem tudta biztosítani, ezért elbukott. 1921-re a hadikommunista intézkedések ellenére sem lehetett biztosítani a termékcserét, ezért a bolsevikok hatalma is megingott. /Kronstádt, Tambov/ Kiegyezést kellett kötni az orosz társadalom zömét alkotó kispolgársággal. Így jött létre a NEP, amely a parasztsággal való szövetség politikája volt az állami ipar helyreállításáig. A befizetett terményadó után a parasztság a felesleget piacra vihetett, a piacon azonban nem talált állami ipar által előállított terméket, ezért engedélyezni kellett a magánipart, az állami kereskedelem fejletlensége miatt a magánkereskedelmet. A piac fejlesztéséhez stabil, értékálló pénzt kellett teremteni. Az állami ipar és általában az ipar gyors helyreállítása érdekében koncessziókat adtak, illetve a kisebb üzemeket visszaszolgáltatták eredeti tulajdonosaiknak. A NEP első szakasza tehát a magángazdaság kiterjesztéséhez vezetett. A NEP második szakaszában azonban már befejeződik az ipar helyreállítása, és elhasználódik a cári rendszertől

örökölt állóeszközök jelentős része. A fő kérdés ezentúl az lesz, hogy hogyan biztosítsák a növekvő állami ipar számára a növekedéshez szükséges forrásokat, illetve milyen gyorsan növekedjék ez az ipar.

4/ Külső forrás igénybevétele az iparosításhoz lehetetlen volt. A bolsevik vezetés számára ott volt a cári Oroszország keserű példája, amit teljesen kiszipolyoztak a külföldi hitelezők, másrészt Oroszországnak hitelt csak olyan feltételekkel adtak volna a vezető tőkés országok, ha elismeri a cári Oroszország adósságait, és kártalanítja az államosított tulajdonukért a külföldi vállalkozókat. A külföldi tőkés valószínűleg beleszóltak volna a tőke elköltésének módjába, a szovjet kormány tehát nem folytathatott volna szuverén gazdaságpolitikát, valószínűleg a tőkés cégek nem hagyták volna jóvá azt a gazdasági szabályozást, amit a szovjet rendszer folytatott. A szovjet kormány jól is tette, hogy nem fogadta el ezeket a feltételeket. Az 1929-ben kezdődő gazdasági válság súlyosan érintette volna akkor Oroszországot. Így az iparosítást belső forrásokból kellett finanszírozni.

Az ország fejlődésével kapcsolatban több koncepció született. Az első, főleg polgári szakemberek /Kondratyev, Csajanov/ által képviselt nézet szerint a mezőgazdaságot kell támogatni, mégpedig elsősorban az exportáló és árutermelő gazdaságokat. A nagyobb export után az importot is növeni lehetne, amiből fejleszteni lehetne az ipart. A koncepció a piacgazdaság további szélesítésével, és a kulákgazdaság támogatásával számolt. Az exportösztönzés feltételezi, hogy a parasztok az exportált árugabonáért ipari termékeket, termelőeszközöket, illetve könnyűipari cikkeket tudnak vásárolni. Ez viszont azt jelenti, hogy a szovjet iparnak is ezek termelésére kell ráállnia, vagy ezeket külföldről kell exportálni. Ez azonban mindenképpen nyugati függőséget jelent a gépipari cikkek tekintetében. Így a szovjethatalom kiszolgáltatottsága ugyanolyan lenne, mint hitelfelvétel esetén. /Ez a politika azonban valószínűleg eladósodást is magával hozna./ A bolsevik vezetők körében tehát általánossá vált az a vélemény, hogy az ipar fejlesztését a nehéziparral, az önálló, független gépipar megteremtésével kell kezdeni. De az ütem és a módszerek kérdésében eltérések voltak.

Buharin szerint az ipart és a mezőgazdaságot egymással összhangban, az egyensúlyt megőrizve kell fejleszteni. Nem szabad az ipar fejlesztését a mezőgazdaság kárára túlzottan erőltetni. Az ipar és a mezőgazdaság közötti

egyenlőtlen csere szükségszerűségét elvben elfogadta, de átmenetinek tartotta és összegét olyan szintre kívánta korlátozni, amely még ösztönzi a parasztságot a több termelésre. Buharin ismert önbírálata /gazdagodjatok/ után a középparasztságra kívánt támaszkodni, helyeselte a kulákokat súlytó progresszív személyi adót. Buharin nem számolt azzal, hogy a nehézipar fejlesztésével együtt, az ipar jóideig nem tud kellő mennyiségű iparcikket szállítani a mezőgazdaságnak /nyersvasat nem lehet eladni a parasztnak/, így egy hatalmas ipari kereslet jelentkezik a parasztság részéről. Ez inflációt fog jelenteni, ami élezi az osztályharcot falun, hisz növeli a társadalmi különbségeket, és a kulák javára tolódnak el az erőviszonyok Szabadpiaci viszonyok fenntartásával nem lehet a nehézipar gyors fejlesztését megoldani.

Preobrazsenszkij koncepciója állt talán a legközelebb a gyakorlati tettekhez. Ő az erőltetett iparosítás és a parasztság 'kizsákmányolása' mellett volt. Elismerte a nehézipar elsődleges fejlesztésének igényét. Sok, az ötéves tervben megvalósuló beruházás ötlete a Baloldali Ellenzéktől származott. /Dnyeperi vízierőmű/ Az elképzelés gazdaságpolitikailag jó volt, csak nem számolt a program gazdaságra gyakorolt hatásával. Ezt a koncepciót csak teljesen más gazdasági szerkezettel lehetett megoldani. Csak akkor, ha az egész gazdaság az állam ellenőrzése alatt áll, és lehetőség nyílik a források legteljesebb mértékű centralizációjára. Ezért volt szükség a kollektivizálásra.

A kollektivizálást egyéb aktuálpolitikai megfontolások is sietteték. /Azt hiszem, ezek voltak a döntő okok, amiért Sztálin a kollektivizálás mellett döntött./ Egyrészt a Szovjetunió számára kedvezőtlenül változott meg a nemzetközi helyzet, és emiatt gyorsítani kellett a Szovjetunió védelmi képességének erősítését, másrészt a törekeny szovjet piac már a gyengébb iparosítási ütemet sem bírta. A hiány fokozódott, 1927-28 telén agrárválság volt az országban.

Simor András:

Széljegyzetek Marx Osztályharcok Franciaországban című művéhez,
idézetekkel

„A FORRADALOM MEGHALT!” – konkludálták
jeles és jelesb historiográfusok a liberális
Lafitte bankárt idézvén, aki nemrégiben
komáját és cinkostársát, Orléans hercegét
a Hotel de Vill-re vezetve
így szólt: „Mától fogva itt
a bankárok uralkodnak!”, és ugyanez idő tájt
már azt sem kellett nyilatkozni, hogy
„eme Kormány megszünteti
azt a borzasztó félreértést,
mely a különféle osztályok közt fennáll”,
hiszen ekkor már az aggastyán állam
fonnyadt tagjait gyerekruhába dugva
ismét azt gógicsélte: „A FORRADALOM MEGHALT!”,
ám
a fentiekkel majdhogynem egyidőben
ezt írta Londonban Marx doktor, a nemzetgazdász,
a radikális irányzat legradikálisabbja:
„A forradalom haladás
nem közvetlen,
tragikomikus
vívmányaival tör magának utat,
hanem fordítva, azáltal,
hogy zárt,
hatalmas ellenforradalmat
teremtett
olyan ellenfelet, mellyel csatázni kezdvén
a felforgatás pártja
valódi,
forradalmi
párttá válik.”